

Salidə ŞƏRİFOVA

filologiya elmləri doktoru

Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığında janr qarışıqlığı

Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığında janr qarışıqlığı müxtəlif karakter daşınması ilə diqqəti cəlb edir. Ədibin yaradıcılığında ədəbi nümunələrin iştirak etmə xüsusiyyəti və janrlarla qarışıqlıq əlaqəsindən asılı olaraq, qarışıqlığın üç forması özünü göstərmişdir: növlərə, növlərdaxili və janrdaxili qarışıqlıq.

S.Rüstəmxanlı epik növ və ona məxsus janrlardan sərbəst və qarışıq şəkildə istifadə etməsi, maraqlı janr qarışıqlığında ədəbi nümunələr yaratması ilə diqqəti cəlb edir. Ədib mürciət etdiyi roman janrında sənədliyyə və mifoloji təfəkkürə üstünlük vermişdir. Müəllifin sənədlı janrlara, mifologiyaya, reallığa irəadlı müraciət etməsi roman janrının tarixi roman, bioqrafik roman, roman-mif və s. kimi roman növlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. S.Rüstəmxanlı sənədlı janrlara, mifologiyaya, reallığa irəadlı müraciət etməsi təsadüfi karakter daşır. Ədib fikir və ideyalarını ətrafı şəkildə roman janrında ifadə etmiş, roman janrının müxtəlif janr qarışıqlığında nümunələrini yaratmışdır. S.Rüstəmxanlı nəzn yaradıcılığında müasir poeziya formaları ilə yanaşı, Orta əsr janr formalarına, sərbəst şeir şəklində poetik nümunələrə, xalq yaradıcılığına müraciət diqqəti cəlb edir. Ədibin publisistikasında janr qarışıqlığı, bədi və elmi üslubların, bədiiliklə sənədliyyə qarışıqlığı nəticəsində bədi və elmi publisist nümunələr yaratmasında özünü büruzə verir.

S.Rüstəmxanlı yaradıcılığında növdaxili janr qarışıqlığına müraciət aktualıq kəsb edir. Romanda janr "saf"lığın əldə edilməsinin qeyri-mümkünlüyü müəllifin romanlarının müxtəlif janr qarışıqlığının formalaşmasına imkan vermişdir. Roman janrı sinkretik karakter daşıyır, yazıçı - roman müəllifi çox hallarda novator və tənqidi rolunda çıxış edir. Romanda növdaxili janr qarışıqlığı zamanı nəsr janrlarının xüsusiyyətlərinin daxil edilməsini, romanın epik başlanğıcını nəzərə almaqla, folklor və mifoloji janr elementlərinin daxil edilməsi müşahidə edilir. S.Rüstəmxanlı romanlarında növlərdaxili qarışıqlıq özünü romanın mifologiyaya ilə qarışıqlığı göstərmişdir. Mifoloji roman roman-mif, həm də roman-antimif kimi təqdim olunur.

S.Rüstəmxanlı "Göy Tanrı" roman-mifin süjeti bizi türk xaqanlarını idarə etdiyi dövrə, təkəllahlığın din kimi çiçəklənməsi dövrünə aparır. Yazıçı qədim türk mifologiyasını və yazılı mənbələri istifadə etməklə, türk dünyası qarşısında duran mifik keç-

mişlə bağlı suallara cavab axtarır. "Göy Tanrı" - neomifoloji bədi məkanda əksini tapmış türkdilli xalqların müasir problemləri haqqında əsərdir. "Göy Tanrı" əsərində mif əsərin janr quruluşuna təsir etmir, romanın ideoloji ruhunu çatdırmağa nail ola bilir.

"Göy Tanrı" romanında mif romanda yalnız mikrosüjet kimi deyil, bütövlükdə əsərin süjet xəttinin əsasını təşkil edərmişdir. Əsərin süjet xətti türk xaqanlarını idarə etdiyi dövrü, təkəllahlığın din kimi çiçəklənməsi dövrünü əks etdirir. Mifin bütönlükdə əsərin süjet əsasını təşkil etməsi, əsərin roman-mif olmasını təsdiq edir. S.Rüstəmxanlı "Göy Tanrı" roman-mifində ilk mifoloji arxetiplərin poetik rekonstruksiyası məqsədi ilə müxtəlif mifoloji ənənələrdən sinkretik şəkildə istifadə edilmişdir. Əsərin roman-mif kimi təqdim edilməsi romanın növlərə janr qarışıqlığına dəlalət edir.

Romanın semantik nüvəsinin çoxsəviyyəli strukturu əsərə digər janr elementlərini daxil etməyə imkan yaradır. Roman və epik başlanğıcların nisbi və qarışıqlıq əlaqəsi müxtəlif roman növlərinin subyektiv və ob-

şəri təqdim edir ki, bu növ romanı xüsusilə hekayələrə yaxınlaşdırır. Bütün bu xüsusiyyətlər özünü XIV bölümdən ibarət "Xətai yurdu" əsərində əks etdirir. Ədəbiyyatşünaslıqda xatirə-roman kimi qəbul edilməkdə olan "Xətai yurdu" əsəri roman-çerçək nümunəsidir. S.Rüstəmxanlı "Xətai yurdu" əsərində dövrün ictimai-siyasi proses və ümumxalq mübarizəsi əsərin əsas süjet xəttini təşkil edir.

Romanın publisistik janrlarla qarışıqlığı bir qrup romanların yaranmasına gətirib çıxarır, o cümlədən epistolary roman, roman-esse, roman-çerçək, roman-reportaj, roman-müşahidə, roman-ətiraf roman-pamflet və s. Bu roman növlərini şərti olaraq publisistik roman adlandırmaq olar. A.Q.Boçarov publisistik roman adı altında ele tip romanı anlamış təklif edir ki, onda "publisistika romanının bütün bədi mahiyyətinə nüfuz edir, romanın süjeti, obrazları, detalları üzərində üstünlük təşkil edir".

S.Rüstəmxanlı nəzminde növlərə janr qarışıqlığı müşahidə edilir. Akademik

rin, "Atamın ruhu" kitabında povest, pyes və hekayələrin, "Astar" kitabında "balaca roman"lar və hekayələrin yer almasının şahidi olur.

S.Rüstəmxanlı "Atamın ruhu" kitabında beş povest, iki pyes və bir neçə hekayəsi, "Astar" kitabında iki romandı və doqquz hekayəsi toplanmışdır. Kitablarda toplanmış bədi nümunələr diqqəti əsərlərin növ və janrına yönəldir. "Atamın ruhu" povesti avtobiografik karakter daşıyır. Ədib həyatının son anlarını yaşayan atası Xudu kişinin obrazını əks etdirməklə avtobiografik əsər yaratmağa nail olur. Müəllif öz həyatına aid olan faktlar əsasında, həmçinin atası Xudu kişinin ölümünü, bir atamın vəsiyyətini qələmə alır. S.Rüstəmxanlı yalnız hafizəsinə deyil, faktlar əsasında yaradıcı surətdə atası Xudu kişinin obrazına və bir sıra sosial, əxlaqi problemlərə nəzər salır. Müəllif özü "Atamın ruhu" kitabında yazılmış əsərlərini gündəlik şəkildə qələmə alınması amilinə toxunmuşdur: "Mənim gündəliklərim qırıq-qırıqdır. Bəzən bir neçə ayın əhəmiyyətsiz işlərini ardıcılıqla yazmışam. Bəzən də maraqlı hadisələrə dolu olan bütöv bir il izsiz-tozsuz keçib gedib. Ayı yazılar adətən, gündəliyi yaddan çıxarır. 1994-cü il haqqında qeydlərim çoxdur və indi onları gözəndən keçirəndə atamın xəstəlik tarixinə baxan kimi olaram". S.Rüstəmxanlı bu fikirlərindən kitabın müəyyən zaman kəsiyində yaşadığı anların gündəlik şəkildə təsvir olunmasına əmin olur. "Atamın ruhu" kitabı publisist və gündəlik şəkildə qələmə alınmış, müxtəlif janrların qarışıqlığından yaranmışdır.

S.Rüstəmxanlı "Astar" kitabında müasir zaman müstəvisində tarixi olay və müasiri olduğu dövrün ən mürəkkəb hadisələrini inkişaf prosesinin dərk edilməsinə yardımçı ola bilər. "Astar" kitabında əksini tapmış "balaca roman" nümunələri ədəbiyyatımızda ədəbi məktəb açmış N.Nərimanov ədəbi məktəbini davamı kimi qəbul edilməlidir.

S.Rüstəmxanlı "Xalqın söz silahı" kitabı janr qarışıqlığı ilə diqqəti cəlb edir. Kitabda müxtəlif mövzularda qələmə alınmış publisist əsərlərə bərabər, müəllifin filologiyaya üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi "Molla Nəsrəddin və folklor" adlı dissertasiya əksini tapmışdır. S.Rüstəmxanlı "Xalqın söz silahı" kitabı, elmi tədqiqatı və "Kökümüz, qüdrətimiz" bölümündə əksini tapmış publisist nümunələr elmi tədqiqatla publisistik janrı özündə əks etdirən kitab kimi əhəmiyyət kəsb edir.

S.Rüstəmxanlı "Ömür kitabı" əsəri publisist nümunələrdən ibarətdir. Kitabda həyat haqqında haqiqi məlumat vermək məqsədi güdən, faktiki həyat materiallarını sənədilik əsasında nəsrə əks etdirən çerçək həm nəsrə, həm nəzmlə qələmə alınmışdır. "Ömür kitabı" əsərində müəllifin qələmə məxsus şeirlərin əksini tapması nəsrələ nəzmin qarışıqlığına dəlalət edir:

*Zaman mənəndən keçir, keçir, durulur,
Ürəyimin abadi sevgi süzənci
Sevgi ürəyimdən keçir, durulur.
Günəşin işığı, Ayın işığı
Qayğılı gözimdən keçir durulur.*

Bu amil ədibin qələmə aldığı digər əsərlərində də özünü büruzə vermişdir. "Milli tələyimiz və biz" (Günay Gəncəli Bayandırlı və Saleh Məhmətə məktublaşmaları), "Astar" və başqa kitablarda müxtəlif növ və janrlarda qələmə alınmış əsərlər əksini tapmışdır.

Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığının janr müxtəlifliyi və xüsusiyyətləri

ektiv səviyyələrində fərqlidir. Bu, janr konstruksiyalarının variativ karakter daşınmasına gətirib çıxarır. Romanda əsas mövqə tutan bədi təsvir və təhkiyə üsulları dəyişməz qalır. Romanda janr qarışıqlığının üç əsas forması mövcuddur. Birinci halda, romana başqa növlərin elementləri daxil edilir - növlərə janr qarışıqlığı baş verir. Növlərə janr qarışıqlığına şərti olaraq romana qeyri-bədi nəsrin elementlərinin daxil edilməsinə aid etmək olar. İkincisi, romana nəsrin digər janrların elementləri daxil edilə bilər. Həmin halda növlərdaxili janr qarışıqlığı baş verir. Üçüncü, janrdaxili qarışıqlıqdır ki, müxtəlif roman növlərinin əlamətlərini ehatə edir.

S.Rüstəmxanlı "Xətai yurdu" əsəri roman-çerçək nümunəsi kimi maraqlı kəsb edir. Müəllif "Xətai yurdu" əsərini xatirə-roman kimi təqdim etmişdir. S.Rüstəmxanlı təqdim etdiyi şəkildə qəbul etdikdə əsər meyar janrında qələmə alınmış bədi əsər kimi dəyərlidir. "Xətai yurdu" əsərinin janr baxımından təqdim mübahisəli məqam kimi diqqəti cəlb etməkdədir. Əsəri şərti olaraq xatirə-roman adlandırılan kitab müəllifin yaşadığı, şahidi olduğu tarixi hadisələri fəonunda qələmə alınmışdır. XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında çərayan etmiş hadisələr müəllif mövqeyi çətin və məsuliyyətli olması ilə diqqəti cəlb edir. Bədi çerçək nümunələrini özündə əxz etdirən "Xətai yurdu" əsərində bədi reallığın formalaşması tipik hadisə və səhnələrin bədi təsvir vasitəsilə həyata keçirilir. Bu xüsusiyyət roman-çerçəklərə xasdır. Roman-çerçək təsvirdici karakter daşınması onun kompozisiya quruluşuna təsir edir. Roman-çerçəkdə hadisələrin təsviri ilə yanaşı, bədi mətnə publisistik mühakimələr, elmi ümumiləşdirmələr, bəzən statistik material daxil edilir. Roman-çerçək elmi-tədqiqatçılıq xas deyil. Struktur baxımından roman-çerçək bölmələrindən ibarət olan bədi

İsa Həbibbəyli şairin poeziyasında publisist notların daxil edilməsi amilinin olmasını qeyd etmişdir: "Şairin ictimai mahiyyət kəsb etdiyi belə məqamlarda Sabir Rüstəmxanlı poeziyasına publisist notlar daxil olur. İlk baxışda lirika ilə publisistikanın yanaşı işlənməsi qəribə görünür. Əslində, lirika publisist notların işlədilməsi şairin şeirlərinin müasirlik və aktuallığına meydan açmışdır".

Akademik İsa Həbibbəyli ədibin Səttar Bəhlulzadə haqqında yazdığı "Səttar Bəhlulzadə küçəsi haqqında şəhər sovetinə açıq məktub", "Şəhər sovetinə ikinci məktub" şeirlərində publisist əlamətlər olması amilinə toxunmuşdur: "Səttar Bəhlulzadə küçəsi haqqında şəhər sovetinə açıq məktub"dan sonra qələmə alınmış "Şəhər sovetinə ikinci məktub"da "şəhər yiyəsi"nin diqqəti şəhərsalmanın müasir problemlərinə yönəldilmişdir. Bu şeirlərdə publisist əlamətlər bədi nümunənin vətəndaşlıq kəserini qüvvətləndirməyə xidmət göstərmişdir". Şair "Səttar Bəhlulzadə küçəsi haqqında şəhər sovetinə açıq məktub" şeirində rəssama olan laqeydlik, ictimai-siyasi və şəhərsalma problemləri əksini tapmışdır.

Sabir Rüstəmxanlıın nəsr edilmiş kitablarının janr müxtəlifliyi

Sabir Rüstəmxanlı yaradıcılığında janr qarışıqlığı müəllifin qələmə aldığı əsərlərin janrında (tarixi roman, bioqrafik roman, roman-mif və s.), müxtəlif ədəbi növ və janrlarda qələmə alınmış kitablarında müşahidə edilir. Ədibin çap olunmuş kitabları publisistika və elmi janrlar, epistolary və nəsr janrları, müxtəlif janr və növlərin bir-birinə qarışması və s. baxımdan maraqlı kəsb edir. "Xalqın söz silahı" kitabında elmi tədqiqat və publisistikanın, "Dərdə öylmə" kitabında müxtəlif janrdə qələmə alınmış nümunələ-